
Prilog teoriji državnosti socijalističkog društva

Tomislav Jantol

I

Do relevantnih spoznaja o političkom biću samoupravnog socijalističkog društva moguće je doći analizom ne države, nego državnosti toga društva. U čemu je smisao ove metodičke napomene?

Državu možemo definirati kao sistem normi, institucija i organa kojima klasno društvo posreduje svoje zajedničke potrebe i interese. U klasnom društvu nosilac političkog subjektiviteta društva jest vladajuća klasa, i ona određuje uvjete i način zadovoljavanja zajedničkih potreba tako da instrumentima vlasti osigurava ponajprije dominaciju svoga posebnog klasnog interesa.

Državni oblik društva određen je načinom proizvodnje materijalnih uvjeta društvenog života. To znači da je određeni oblik države uvjetovan odgovarajućom strukturom proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa u društvenoj osnovi države (i, obratno, da određena proizvodna struktura društva zahtijeva određeni oblik njegova političkog organiziranja).

Taj osnovni oblik ili bitna obilježja države, koja proistječu iz dane proizvodne strukture društva, nazivamo *državnošću* toga društva.¹

Do kojih je spoznaja došla marksistička teorija državnosti? O Marxovoj teoriji socijalističke državnosti možemo govoriti samo uvjetno; riječ je o teorijskim implikacijama kritike građanske države koja o državnosti socijalističkog društva govori jezikom teorijske antiteze građanskoj državi.

1

Razlikovanje »države« i »državnosti« izlazi iz Marxovih iskaza u *Kritici Gotskog programa*, gdje je ukazivao na to da se kapitalističke države »mijenjaju sa svakom državnom granicom«, ali da sve kapitalističke države »i pored sve različitosti svojih forma imaju zajedničko to što stoje na

tlu modernog, buržoaskog društva. One imaju, otuda, neka zajednička bitna obilježja«. U tom smislu može se govoriti o državnosti kapitalističkog društva.

Usporedi: K. Marx, *Kritika gotskog programa*, Odabrana djela klasika marksizma, Naprijed, Zagreb, 1973, str. 109—110.

Ipak, Marx je kritičkom analizom građanske države ukazao na logiku konstituiranja i funkcioniranja države kao takve i time otvorio perspektivu teorije socijalističke državnosti.

U sažetku teorijskih pouka Marxove analize ističemo slijedeće:

Prvo. Građanska država je osobiti sistem normi, institucija, organa i postupaka kojima (1) opća volja zajednice političkih građana (naroda), u (2) javnopravnoj sferi društva («politička država»), (3) konstitucionalno odvojenoj od zajednice privatnih ljudi («građansko društvo» kao zajednica privatnih vlasnika i privatnih osoba), (4) primjenom legitimnog monopola društvene moći — (a) legislativnim djelovanjem i političkim mjerama (b) manipulacije i (c) prisile — (5) regulira društveni život tako da omogućuje istovremeno (a) zadovoljavanje pluralnih privatnih interesa i (b) općeg interesa zajednice, ali i (c) održavanje društvene dominacije posebnih klasnih interesa buržoazije.

Drugo. Građanska država je historijska forma državnosti društva robne proizvodnje. U sistemu robne proizvodnje materijalnih uvjeta društvenog života uvjeti i faktori proizvodnje klasno su podijeljeni u formi privatnog vlasništva tako da se reprodukcija vrši privatnom inicijativom i konkurencijom, a društveni se odnosi oblikuju privatnovlasničkom razmjenom i klasnom suprotnošću interesa.

Treće. Građanska država je historijski posljednja forma tradicionalne državnosti u kojoj se društveni ratio svodi na ustanovljenje sistema upravljanja društvenim životom vladavinskim sredstvima klasnoga nasilja. Budući da je po sebi neracionalan i neljudski, takav oblik državnosti nije održiv i mora nestati. Nestat će onog historijskog trenutka kada postane neizdrživom kočnicom društvenog napretka.

Država, međutim, ne može nestati sama po sebi već samo revolucionarnim zahvatom u njezinu društvenu osnovu, ustrojstvo i u njezine funkcije. Taj revolucionarni zahvat poduzima proletarijat. Država pri tome ne nestaje odjednom, nego postupno, u društveno-historijskom procesu, ukidanjem njezinih funkcija klasnoga potčinjavanja i istovremeno afirmiranjem regulativnih funkcija društva.

Četvrto. Socijalizam je historijski prijelazno razdoblje u kojem radnička klasa, osposobljena uvidom u zakone povijesnog razvoja i motivirana klasnim interesima, započinje ostvarivanje emancipacijske perspektive povijesti. Revolucionarno osviještenom klasnom voljom nastoji prevladati historijsko nasljeđe klasnog društva i izgraditi društveni sistem odnosa zajedništva u kojemu radni ljudi, zadovoljavajući svoje potrebe, reguliraju svoj društveni život racionalno i uzajamnim dogovorom, u punoj jednakosti i ravnopravnosti. Budući da je sredstvo revolucionarno osviještene klasne volje, kao organizacija najviše društvene moći, država se čini podobnom za izvršavanje emancipacijskih ciljeva socijalističke revolucije. Međutim, revolucionarna klasna volja ne može upotrijebiti gotovi aparat građanske države za svoje ciljeve, jer u sebi krije opasnosti koje ugrožavaju emancipacijsku perspektivu socijalizma.

Izlazi da državu socijalističkog društva treba rekonstituirati na način koji bi je učinio podobnom za ostvarivanje zadanih revolucionarnih ciljeva; rekonstituirana država mora maksimalno iskoristiti društveni ratio i društvenu energiju u postizanju revolucionarnih ciljeva.

Primarni je cilj *ekonomsko oslobođenje rada*. Ekonomsko oslobođenje rada znači ukidanje dominacije uvjeta proizvodnje nad proizvodnim radom. Budući da su uvjeti proizvodnje u nesocijalističkom poretku otuđeni u formi posebnih vlasničkih prava ne-radnika, historijski proces razotudjenja radnička klasa počinje preuzimanjem ovlaštenja vlasnika sredstava za proizvodnju. Podružavljenje vlasništva počinje podržavljenjem.

Vlasništvo se može promatrati kao skup ovlaštenja kojima se određuju uvjeti proizvodnje i raspodjela. U sistemu državnog vlasništva organi države uređuju proizvodnju, razmjenu i raspodjelu u ime radničke klase. Država je, dakle, neposredni nosilac i tumač volje vlasnika, dok je zajednica radnih ljudi nominalni vlasnik. Razlike između volje nominalnog i stvarnog vlasnika sredstava za proizvodnju u klasnom su društvu prirodne (i izvor su legitimacijske napetosti u društvu).

Specifični historijski uvjeti primjene ovlaštenja vlasnika prisiljavaju radničku klasu da uspostavi — osobito u prvoj fazi revolucije, neposredno nakon osvajanja vlasti — centralistički sistem vlasti s izuzetno snažnom koncentracijom političke moći, kojom će izvršiti tzv. prvobitnu socijalističku akumulaciju i »eksproprijaciju eksproprijatora«. Naime, radnička klasa mora preuzeti ekonomsku moć koju, budući da je vlasnik radne snage, sve do osvajanja političke vlasti, nema. Politička vlast je, dakle, radničkoj klasi sredstvo za zadobivanje ekonomske moći. Sredstvima političke vlasti revolucionarna klasna volja sjedinjava proizvodne potencijale društva i usmjerava proizvodnju na zadovoljavanje ljudskih potreba radnog čovjeka.

U čemu je historijski novum novog, socijalističkog načina proizvodnje? *Prvo*, u načelnoj usmjerenosti proizvodnje ne na produkciju bogatstva, nego sredstava i usluga za zadovoljavanje društvenih potreba radnih ljudi; *drugo*, u podržavljenju uvjeta i sredstava proizvodnje; *treće*, u planskoj korekciji tržišne medijacije zakona vrijednosti i, *četvrto*, u preraspodjeli proizvodnih faktora i rezultata rada u korist proizvodnih radnika.

Tako je prevrat u klasnim odnosima donio mnogo više nego puku izmjenu klase na vlasti; dolazak radničke klase na vlast uzrokovao je promjene u proizvodnoj strukturi društvenog poretka i u društvenim odnosima.

Raspodjela uvjeta i faktora proizvodnje još uvijek je klasna; premda je privatno vlasništvo ukinuto i sredstva za proizvodnju su podržavljena, radni ljudi ne određuju sami uvjete proizvodnje, razmjene i raspodjele. Određuje ih država, doduše radnička država, ali njezina priroda, sistemsko mjesto i način obavljanja upravljačkih funkcija čini raspolaganje uvjetima proizvodnje relativno otuđenim.

Država je, naime, posebna organizacija »izdvojena iz cjeline društva«. Način djelovanja joj je administrativno-voluntaristički, što znači da državni voluntas ne iskazuje najviši društveni racionalitet i ne podudara se s cjelinom umno osvijestene volje svoje društvene osnove.

Upravljačka volja radnih ljudi u socijalističkom je poretku, dakle, osposobljena u formi *vlasničkih prava* koja ostvaruju na posredan način, putem države. Zbog toga je »razmjena materije s prirodom« još uvijek proturječna — ne daje puni efekt i uz to omogućuje reprodukciju otuđenosti upravljačke volje proizvođača.

Je li državni oblik samoupravne volje radnih ljudi uzrok njezina otuđivanja, ili je takav oblik uzrokovan? Uzroke otuđivanja upravljačke volje radnih ljudi, kao i državnog oblika njezine pojavnosti, nalazimo u načinu proizvodnje s neprevladanim značajkama klasnog ustrojstva proizvodne strukture društva. No i sama država je potencijalni izvor tendencija otuđivanja upravljačke volje radnih ljudi.

Upravljačke odluke socijalističke države nisu, poput građanske, usmjerene tek na osiguranje legalnog okvira slobodne razmjene vlasništva, već na stvarno zadovoljavanje potreba radnog čovjeka. U tome je *legitimacijska osnova* socijalističke države; legitimne su odluke koje ispunjavaju očekivanja, tj. individualne i kolektivne, egzistencijalne i socijalne potrebe i interese radnih ljudi.

Svoju društvenu zadaću socijalistička država obavlja ponajprije legislativnom regulacijom društvenog života i direktnim intervencijama u područje društvenih interesa. Pri tome djeluje na osobiti način: budući da je država radničke klase, mora djelovati na unapređivanju klasnog interesa proletarijata, budući da je narodna država, mora djelovati tako da omogućuje ravnopravnost svih interesa u društvu. Iz te dvostruke uloge proistječu značajne proturječnosti.

Govorimo li o *klasnim interesima* radnika, valja imati na umu da je riječ o specifičnim kolektivnim interesima radnika usmjerenima na dobra i vrijednosti podobna za zadovoljavanje njihovih kako egzistencijalno-neposrednih, tako i socijalno-emanipacijskih interesa. Egzistencijalno-neposredni interesi pojavljuju se najčešće u obličju pluralizma aktualnih međusobno vrlo diferenciranih pojedinačnih i grupnih interesa, a socijalno-emanipacijski u posebnom posredujućem obliku revolucionarnih ciljeva i emancipacijskog djelovanja. Možemo reći da je klasni interes dinamička sinteza konkretnih pojedinačno-grupnih interesa radnika i emancipacijskih interesa oslobođenja rada i društvenog zajedništva.

U samoupravnom modelu socijalističkog društva klasni se interes radnika pojavljuje u posredujućem obliku (1) političkog programa klasne avangarde; (2) u normativnoj osnovi i političkim odlukama klasne države; (3) u zahtjevima klasne javnosti radnika; (4) u neposrednom obliku pluralizma interesa koje radnici iskazuju i ostvaruju na tržištu, u radnoj organizaciji i mjesnim zajednicama.

Posredovani se klasni interes proletarijata izlaže tendencijama otuđivanja koje uzrokuje, po pravilu, birokratizacija državnog sistema vlasti, odvajanje klasne avangarde od njezine klasne osnove i manipuliranje privilegiranih društvenih grupa — posebice birokracije i tehnokracije — u javnosti.

U neposrednoj formi pluralizma interesa radnika najmanje je opasnosti otuđivanja, ali budući da se tu kolektivni klasni interesi radnika formiraju i ostvaruju međusobnom konkurencijom parcijalnih interesa, u toj se konkurenciji klasni interes također može izgubiti.

Socijalistička država, konstitucionalno utemeljena u sistemu proizvodnje, neposredno regulira ekonomske i druge društvene odnose i procese te time utječe na dinamiku interesa. U mnoštvu međusobno vrlo diferenciranih društvenih interesa podržava one koji su legitimni s obzirom na utemeljujući princip rada i zaprečava one koji se izravno ili tendencijski suprotstavljaju klasnim interesima radnika. Državna regulativa jača kada su suprotnosti između parcijalnih interesa toliko velike da se bez državne intervencije ne mogu uskladiti, osobito ugrožavaju li osnovne poretke. Međutim, po svojoj naravi država ne može razriješiti suprotnosti društvenih interesa, nego ih može jedino držati u okvirima poretka, tj. u okvirima sistemski utvrđenih »pravila igre«.

Isto se tako i u samoj državi artikulira poseban interes koji se tendencijski suprotstavlja klasnom interesu radnika. Riječ je o posebnim interesima neposrednih nosilaca birokratizirane državne vlasti koji nastoje održati svoje privilegije.

Birokratizacija upravljačkog sistema — države — i otuđivanje posebnih interesa upravljača sprečava se nagrađivanjem funkcionara vlasti prema radu i ukidanjem posebnih povlastica, zatim javnom kontrolom vlasti te kadrovskim selekcijama i rotacijama.

Nametanje ne-radničkog interesa sprečava se politikom njihova delegitimiranja u javnosti ili pak mjerama prinude. Oslonac tome jest i normativna osnova socijalističke države.

Riječ je o *principu rada* koji se pojavljuje specifičnim normativnim oblikom zaštite i promicanja klasnih interesa proletarijata.

Princip rada znači ponajprije utemeljenost društvenih pravila života u proizvodnji sredstava za zadovoljavanje ljudskih potreba čovjeka. Proizvodnja postaje prva društvena obaveza čovjeka i društvena prava pojedinaca proistječu iz njegova doprinosa društvenoj proizvodnji. Nasuprot građanskom principu vlasništva, u kojem je privatno pravo izvor autonomije individualne volje, pa se zajedništvo proizvodnje uspostavlja na posredan način, privatnom inicijativom i tržišnom razmjenom — tako da je zajednica posredovana konkurencijom privatne volje — u socijalističkom »poretku rada« proizvodnja, budući da je regulirana zajedničkom voljom, postaje neposredno društvena. Društveni se ratio djelotvorno iskazuje u neposrednom obliku društvenog upravljanja proizvodnjom.

Princip rada u tom smislu utemeljuje i ustav, posljedica čega je konstitucionalna integracija vlasti i proizvodnje. Vlast se ostvaruje upravljanjem proizvođača koji, proizvodeći, ujedno reguliraju svoje odnose i određuju ciljeve proizvodnje, raspoređuju proizvodne funkcije i zadatke te raspodjeljuju rezultate rada. Socijalna posljedica (prethodno motiv rekonstitucije sistema proizvodnje) novog načina proizvodnje jest ukidanje privilegije nerada.

Princip rada implicira preraspodjelu i podruštvljenje proizvodnih i ne-proizvodnih funkcija, tako da svi radni ljudi u jednakim društvenim uvjetima zadovoljavaju svoje potrebe isključivo radom. Iz rada proistječu i prava upravljača.

Konstitucionalna osnova tome je u *društvenom vlasništvu* koje znači da država prestaje biti isključivi nosilac ovlaštenja vlasnika i da ta ovlaštenja preuzimaju radni ljudi neposredno. U tom smislu princip rada znači da neposredni proizvođači preuzimaju i izravno vrše funkcije upravljanja.

Time je sistem društvenog upravljanja decentraliziran, tako da upravljačke funkcije i odgovarajuću moć preuzimaju radni ljudi u proizvodnim jedinicama iz društvene osnove.

Podsjećamo da se upravljanje odnosi na (1) određivanje općih uvjeta proizvodnje, (2) na kombiniranje faktora proizvodnje i (3) na raspolaganje rezultatima rada. Podruštvljenjem vlasništva značajan dio društvenih funkcija upravljanja preuzimaju radni ljudi u svojim asocijacijama. U *radnim organizacijama* odluke se odnose na poduzetništvo, na raspored radnih zadataka i na raspodjelu ostvarenih rezultata. Pri tome su odluke proizvođača ograničene (1) okvirom ekonomskih zakona tržišta i (2) okvirom državno-političke regulative, a najčešće reguliraju raspored radnih zadataka i raspodjelu »ostatka« dohotka, ponajprije osobnog dohotka, dok na proširenu reprodukciju proizvođači imaju vrlo malen utjecaj. To je znakom neprevladanosti društvene podjele rada i suprotnosti interesa.

Princip rada je u osnovi princip pravedne raspodjele radnih obaveza i sredstava za zadovoljavanje potreba. Pravedna raspodjela je i osnovni problem društvenog zajedništva u društvu gdje se potrebe ne podudaraju s raspoloživim sredstvima za njihovo zadovoljavanje. Pretpostavka je da je ukupna količina društvenih sredstava i vrijednosti manja nego što su aspiracije (stvarne ili predimenzionirane potrebe), tako da je društveni interes usmjeren na ukupno povećanje društvenih sredstava. U socijalističkom društvu, sve dok su sredstva i obaveze neravnomjerno raspodijeljeni, primarni se interesi povlaštenih i podređenih društvenih grupa suprotstavljaju slično tradicionalnom klasnom društvu. No u socijalističkom društvu radnici prihvaćaju stav da je relativni nedostatak sredstava i vrijednosti za zadovoljavanje potreba općedruštveni problem koji se može riješiti samo povećanjem ukupne društvene proizvodnje. Međutim, ako su razlike između privilegiranih i nepriviligiranih društvenih grupa (radnika) vrlo velike, radnički se interes usmjerava primarno na preraspodjelu društvenih dobara i vrijednosti, a ne na povećanje proizvodnje.

Princip raspodjele prema radu jest princip pravedne raspodjele u društvu implicitne nejednakosti. Problem je, međutim, u tome kako se takav princip doista realizira, osobito u sistemu proizvodnje u kojemu država presudno odlučuje o uvjetima proizvodnje tako da je u stanju svojim mjerama gotovo preko noći promijeniti položaj pojedinih grupacija proizvođača na tržištu.

U sistemu *robne proizvodnje* na društvenom vlasništvu sredstava za proizvodnju država je u vrlo proturječnoj ulozi. Takav sistem proizvodnje implicira relativnu autonomiju proizvođača i pluralizam interesa. Država se pojavljuje u formi regulativne »opće volje« (općeg interesa) društva. Kao opći interes u društvu pluralnih interesa, koji se zadovoljavaju prije svega na tržištu, država svoje regulativne funkcije mora vršiti na tradicionalan (građanski) način — uspostavljanjem pravila ekvivalentne razmjene proizvoda rada (robe) i garantiranjem njihove nepovredivosti. Utoliko država djeluje izvan sistema neposredne proizvodnje i razmjene.

Međutim, budući da je sredstvo (1) društveno objedinjene regulativne volje, koja »racionalno uređuje razmjenu materije s prirodom« i (2) klasnog interesa za preraspodjelu uvjeta proizvodnje u korist proizvodnih radnika, socijalistička država utječe na proizvodnju i razmjenu izravnije nego građanska — ali s obzirom na utemeljujući princip ne preko granice iza koje bi narušavala racionalnost tržišnog vrednovanja rada.

Proistječe da socijalistička država, sve dok je posebni sistem upravljanja na osnovi robne proizvodnje i njome implicirane diferentne raspodjele, ne može djelovati kao neosporavano sredstvo istinskog društvenog ratia i imanentne mu pravednosti, nego kao opći interes nasuprot pluralizma posebnih (pojedinačnih i grupnih) interesa u društvu. Njezine su odluke i mjere izraz »opće općenitosti« svih društvenih interesa te »posebne općenitosti« (kolektivni oblik) klasnih interesa radnika. Isto tako ni utjecaj posebnih interesa upravljača (i svih koji u postojećem sistemu raspodjele uživaju privilegije) nije beznačajan i također se iskazuje u upravljačkim odlukama države.

Možemo reći da je država instrument principa rada ako svojom regulativnom djelatnošću stimulira ozbiljenje tog principa u društvenim odnosima i ponašanju ljudi. Ako, međutim, preraspodjeljuje društvene vrijednosti principom privilegija, a ne rada, država zaprečava ozbiljenje emancipacijske perspektive socijalizma. Ustaljena je teza da je država po sebi sklonija principu privilegija nego rada — valjda zbog toga što je i sama svojevrсна privilegija neproizvodnog rada.

Pitanje je kako se u sistemu *robne proizvodnje, upravljačke autonomije nedržavnih organizacija rada i pluralizma interesa* iskazuje društveni ratio i emancipacijski smisao društvene prakse? Proizvodni se ratio iskazuje, prvo, indirektno, »na zaobilazan način«, djelovanjem zakona vrijednosti u relativno autonomnom sistemu reprodukcije u kojemu je racionalnost objektivna, posredovana »slučajnošću« parcijalnih volja na tržištu i, drugo, u kombinaciji s racionalnošću društvenog upravljanja kojim se usmjerava proizvodnja i raspodjela. Proizvodnja i raspodjela usmjeravaju se (1) mehanizmom tržišta, (2) državnom regulativom i (3) samoupravnim odlučivanjem.

Čini se da je državna regulativa u našem sistemu, s gledišta proizvodnog efekta i socijalno-političkih posljedica raspodjele, izrazito neracionalna. Državna se regulativa pojavljuje administrativno-voluntarističkim intervencijama koje narušavaju prirodne tokove reprodukcije. Historijski pokušaj zamjene racionalnosti zakona vrijednosti državnom regulativom u etatističkom sistemu nije uspio. Uspio je jedino da na vrlo niskoj razini razvijenosti društvenih snaga proizvodnje objedini proizvodne potencijale, ali ne i da ih održava efikasnim i na razini razvijenijeg sistema reprodukcije. Borba protiv etatizma u ekonomiji vođena je izvlačenjem državne regulative iz ekonomske sfere društva i uspostavljanjem mehanizama autonomnog proizvodnog poduzetništva i slobodnije razmjene. Zbog straha od »anarhije« autonomnih privrednih tokova, država, unatoč uspostavljenim institucionalnim mehanizmima samoupravne regulative, zadržava kontrolu i produžava praksu administrativno-voluntarističke intervencije u sistemu reprodukcije. Valja upozoriti da bi potpuna autonomija sistema reprodukcije, koji počiva na društvenoj podjeli rada te na konfliktnim razlikama društvenih interesa, mogla obnoviti klasnu podjelu društva i sve njemu imanentne suprotnosti. S druge strane, kontinuirana administrativno-voluntaristička intervencija države u tokove reprodukcije, sa stajališta predominantne kontrole uvjeta proizvodnje, viška rada i društvene akumulacije, odlukama formuliranim u centrima relativno otuđene moći, iz premisa koje nisu izvedene iz realnih procjena, otežava realiziranje proizvodnih potencijala društva i izaziva nove suprotnosti. Pri tome disfunkcionalne pojave u sistemu reprodukcije uklanja država — novim intervencijama.

III

Očigledno je, dakle, nužno razvijati sistem samoupravne regulative unutar sistema reprodukcije kojom će radni ljudi sami racionalno kombinirati proizvodne faktore, u skladu s raspoloživim snagama i zajednički dogovorenim ciljevima. No samoupravljanje se teško razvija. Suprotstavlja se ne samo etatističkom nastojanju države, nego i »furiји interesa« ekonomskih subjekata. U sistemu društvenog upravljanja u kojemu se odlučuje o interesima odluke nisu i ne mogu biti isključivo logičkom procedurom formulirana konkluzija racionalno postavljenih premisa nego i stvar volje i moći. Pri tome je, dakako, *voluntas* najčešće u sukobu s *rationem*.

Proistječe da se društveni ratio i emancipacijske vrijednosti socijalizma ozbiljuju u sistemu društvenih odnosa s konfliktnim razlikama interesa. Sve dok se razlike interesa ne mogu uskladiti samoupravnom inicijativom radnih ljudi, država je nužna. Pitanje je, međutim, kakva država? Riječ je o državi koja je u stanju ozbiljiti emancipacijske ciljeve socijalizma. Socijalistička država mora biti organizirana i mora djelovati primjerenom ciljevima ponajprije *efikasne proizvodnje sredstava za zadovoljavanje društvenih potreba radnog čovjeka, te pravedne raspodjele.*

Efikasna proizvodnja ovisi o (1) razvijenosti proizvodnih snaga, (2) racionalnom kombiniranju faktora proizvodnje i (3) o motivima proizvođača. Politički sistem države mora omogućiti razvoj proizvodnih snaga, racionalnu upotrebu raspoloživih proizvodnih potencijala i snažnu proizvođačku motivaciju. Socijalistička država je djelomično, poput građanske, konstitucionalno organizirana kao sistem javnopravne regulative, što će reći da se razvoj proizvodnih snaga, proizvodno upravljanje i jačanje proizvođačkih motiva zbiva u relativno autonomnoj »sferi društva« i mehanizmima ne-državne regulative društveno-proizvodnog ratia i volje. Politički se ratio države uglavnom svodi na osiguranje uvjeta za maksimalno efektuiranje racionalnosti »nedržavnog društva«. No budući da izravnije sudjeluje u društvenom sistemu reprodukcije, država se podvrgava kriteriju racionalnosti verificiranom proizvodnim i drugim društveno korisnim efektima. Posebna zadaća države, koju inače nitko drugi ne može obavljati, odnosi se na uklanjanje uzroka *legitimacijske napetosti* koja bi mogla proisteći iz nezadovoljstva radnih ljudi ako im se učini da im poredak i država priječe ostvarivanje njihovih interesa.

Izuzetno snažna državna regulativa u području društvene proizvodnje i razmjene prirodni je izvor takve legitimacijske napetosti. Radni ljudi svoje ekonomske interese zadovoljavaju uglavnom na tržištu, dakle na području izvan državne regulative. Međutim, socijalističko tržište je pod snažnim utjecajem države koja svojim odlukama ponekad presudno utječe na ekonomski položaj pojedinih grupacija radnih ljudi. Ako svoje interese ne ostvare na očekivani način, kritiku upućuju državi. Opća je zadaća države da omogući maksimalno slobodno iskazivanje i ostvarivanje interesa na legalni način, što će reći slobodnom proizvodnjom i razmjenom, te raspodjelom prema radu. Usklađivanje različitih interesa mora biti način prihvatljiviji za njihove nosioce. Samoupravni sistem predviđa nekoliko međusobno različitih mehanizama usklađivanja interesa: *tržišnom razmjenom, državnom arbitražom i samoupravnim dogovaranjem*. Etatizirano tržište i državna arbitraža izazivaju nezadovoljstva radnih ljudi. Samo samoupravno dogovaranje omogućuje neproturječno usklađivanje interesa. Valja, dakle, omogućiti slobodno iskazivanje interesa, koji bi se usklađivali (ostvarivali) razmjenom na neetatiziranom tržištu i samoupravnim dogovaranjem, dok bi se država trebala ograničiti na osiguravanje jednakih uvjeta razmjene prema principu vrednovanja rada i na suzbijanje monopolnih i sličnih tendencija koje hoće narušiti princip radnog vrednovanja.

Racionalnost državnog upravljanja odnosi se, prema tome, na zadovoljavanje složenih zahtjeva proizvodne efikasnosti i pravedne raspodjele u kojoj radni ljudi ostvaruju svoje interese na ravnopravni način i u skladu s rezultatima društvene proizvodnje i vlastitih radnih napora. Takav sistem proizvodi dodatne *proizvođačke motive* u skladu s Marxovom tezom da je sistem društvenih odnosa jednakosti i zajedništva najproduktivnija proizvodna snaga.

1. Zlatno je pravilo primjereno organiziranog i efikasnog sistema upravljanja — *jednostavnost*. Jednostavno organizirani sistemi upravljanja između radnih ljudi i instanci odlučivanja uspostavljaju vrlo malo posredujućih činilaca. Demokratski ideal jednostavnosti jest neposredno odlučivanje građana. Autokratski ideal jednostavnosti jest odlučivanje bez građana. Ni jedna ni druga vizija jednostavnog odlučivanja nisu bez sljedbenika u nas. Prva se hrani zabludama da je u složenom društvenom organizmu doista moguće razviti sistem potpuno neposrednog upravljanja. No takve ideje pripadaju romantičnoj prošlosti samoupravljanja. Jugoslavensku varijantu druge vizije otkrivamo u *idejama tehnokratskog odlučivanja* u kojemu bi znalci donosili odluke u jednostavnoj proceduri stručne analize. Takvo bi odlučivanje, prema ideji, smanjilo gubitke vremena i energije utrošene u demokratskoj proceduri vrlo složenih usuglašavanja. Tehnokratski ideal, međutim, nastoji prikriti razliku između *stručnog* i *interesnog* aspekta u društvenom odlučivanju.

U konkretnoj društvenoj praksi u našem sistemu upravljanja tehnokracija nastoji odlučivati ne samo o stručnim pitanjima, nego i o interesima. Tehnokracija time zalazi u područje u kojemu je demokratski način odlučivanja nezamjenjiv. Riječ je, naime, o usuglašavanju interesa u kojemu je tehnički ratio nemoćan i njegova je primjena u području interesa uzrok društvenih napetosti. Prema tome, tehnokratsko odlučivanje bez građana izvor je legitimacijskog konflikta koji uspijeva ukloniti samo demokratski način odlučivanja. Historijsko iskustvo pokazuje da je legitimacijski konflikt mnogo veći problem nego »gubitak vremena i energije« u demokratskom načinu odlučivanja.

2. Upozoravamo na proturječnosti sistema upravljanja koje proistječu iz (neprimjercne) primjene dvaju međusobno različitih principa organiziranja, tzv. *funkcionalnog* i tzv. *teritorijalnog principa* organiziranja.

Funkcionalnim principom organizirani sistem odlučivanja pretpostavlja da su pojedine točke i razine odlučivanja distribuirane i povezane tako da slijede linije povezanosti između pojedinih dijelova sistema reprodukcije koji su »prirodno« (vrstom rada, ekonomskim ili drugim interesom) upućeni jedni na druge. Funkcionalno se povezuju organizacije udruženog rada u šire proizvodno-ekonomske asocijacije, intencionalno sve do razine »nacionalne ekonomije« globalnog društva, nastojeći u taj sistem veza uključiti sve oblike i organizacije rada koji su u nekoj uzajamnoj organskoj vezi, bilo kao dijelovi jedinstvenog procesa proizvodnje jednog proizvoda, bilo kao proizvođači specifičnih usluga kojima se koriste radni ljudi u materijalnoj proizvodnji. Kao dijelovi jedinstvenog lanca proizvodnje pojedine su organizacije rada prirodno upućene na druge (primjerice u lancu metalske proizvodnje: rudnik željezne rude — željezara — tvornica strojeva) i između takvih se dijelova najlakše uspostavljaju veze. Druga je linija povezivanja između radnih organizacija materijalne proizvodnje i radnih organizacija nematerijalne proizvodnje. U toj liniji povezivanja, među-

tim, valja premostiti socijalni jaz, tj. društvenu podjelu rada te historijske posrednike između njih — tržište i državu.

Teritorijalni princip organizacije sistema upravljanja znači, zapravo, prostorno ograničenje nadležnosti organa vlasti i samoupravljanja. Logika organiziranja nižih instanci vlasti jest prenošenje nekih funkcija države na niže instance državne organizacije. U tom bismo smislu teritorijalni princip mogli nazvati principom dislokacije upravljanja (dok bismo funkcionalni princip mogli nazvati principom integracije). Takvu dislokaciju vlasti poznaje i građanski sistem. Uzrokovan je, djelomično, nemogućnošću najviših organa države da građane opslužuju nekim, posebice administrativnim, uslugama. Istovremeno, takva dislokacija smanjuje legitimacijske napetosti u političkom sistemu.

Sadašnja organizacija društveno-političkih zajednica pokazuje očigledne proturječnosti u odnosu prema funkcionalnom sistemu veza. Općine su, primjerice, teritorijalne zajednice u kojima radni ljudi i građani upravljaju (vrše vlast i samoupravljaju) tako da njihove upravljačke odluke u općini nisu organski vezane uz njihove osnovne potrebe i interese. O čemu je riječ? Potrebe i interesi radnih ljudi i građana oblikuju se kao ekonomske potrebe i interesi proizvodnje i dohotka, zatim interesi obrazovanja, kulture, socijalne i zdravstvene zaštite itd. Radni ljudi svoje potrebe zadovoljavaju uglavnom kupovinom robe i usluga na tržištu (kao potrošači) ili upravljačkim odlukama u radnim organizacijama (kao proizvođači).

Kao potrošači zainteresirani su za kvalitetu i cijenu robe i usluga. Na to, međutim, ne mogu utjecati osim posredno — potražnjom ili sudržavanjem od kupovine na tržištu. Na cijenu (prometnu vrijednost) i kvalitetu (upotrebnu vrijednost) robe i usluga mogu, dakako, utjecati u organima odlučivanja koji su nadležni za to — uglavnom u organima društveno-političkih zajednica. Tu se, međutim, potrošački interesi suočavaju s proizvođačkim interesima, i u tom su suočenju po pravilu slabiji, to više što su u cijelome društvu proizvođački interesi dominantni. (Tako sve ekonomske odluke govore o proizvodnji, a ne o zadovoljavanju potreba potrošača.)

U općini se upravlja na način države, tj. zakonskom regulativom i političkim intervencijama — čime se (1) određuju normativni okviri za zadovoljavanje potreba i interesa i (2) preraspodjeljuje dio društvenog dohotka — i općinski centri upravljanja nisu mjesta samoupravnog sporazumijevanja i dogovaranja između prirodnih partnera u društvenoj razmjeni rada, između davalaca i korisnika usluga koje radni ljudi i građani proizvode i troše u općini. Tako su uvjeti razmjene rada između davalaca i korisnika usluga obrazovnih, zdravstvenih i sličnih usluga određeni izvan općine. Cijene svih osnovnih proizvoda također. Što preostaje općini? *Prvo*, inicijativa u izgradnji kapaciteta za proizvodnju i distribuciju roba i usluga, *drugo*, utjecaj na preraspodjelu dohotka putem općinskih poreza i doprinosa, te, *treće*, administrativne usluge.

Kada je riječ o ovlaštenjima općinskih organa, možemo reći da su djelomično derivirana iz ovlaštenja države, a djelomično su izvedena iz samoupravne volje radnih ljudi i građana (koji u općini zadovoljavaju svoje potrebe i interese) i realizirana putem delegatskog sistema. Isto je takva nepodudarnost između funkcionalnog i teritorijalnog principa u sistemu upravljanja uočljiva i na razini republike. Republike uspostavljaju političke granice funkcionalnom povezivanju.

Ukratko, u sistemu upravljanja nije usklađen odnos između funkcionalnog i teritorijalnog principa organiziranja, a stvarna je upravljačka moć koncentrirana u teritorijalnim organizacijama, ponajviše u najvišim organima vlasti (državi). Na djelu je snažna *teritorijalizacija upravljanja* pri čemu teritorijalni organi vlasti preuzimaju ovlaštenja koja normativno pripadaju samoupravnim organima radno-funkcionalnog sistema upravljanja. Smjer razvoja sistema upravljanja mora slijediti liniju funkcionalnog povezivanja. U sistemu funkcionalnih veza teritorija bi bila ne temeljni faktor nego prostorni predložak, opći uvjet funkcionalno organiziranog sistema zadovoljavanja potreba i interesa (kao što je u Marxovoj analizi proizvodnje zemlja opći uvjet proizvodnje, a ne sredstvo za proizvodnju).

3. Disfunkcionalnosti i teškoće u sistemu upravljanja izaziva i *miješanje kompetencija* između organa različitih ovlaštenja: između izvršno-političkih i delegatskih organa, između stručnih službi i političkih organa, između organa društveno-političkih organizacija i delegatskih organa političkog sistema. Miješanje kompetencija unosi u sistem stanoviti oblik legalne anarhije koja smanjuje efikasnost odlučivanja i, što je značajnije, smanjuje mogućnosti javne kontrole posrednog odlučivanja.

U političkom sistemu najčešće se zamjenjuju ovlaštenja i funkcije između izvršno-političkih i delegatsko-predstavničkih organa, pri čemu izvršno-politički organi dominiraju.

V

U pluricentričnom sistemu upravljanja dio upravljačkih odluka donose radni ljudi neposredno u radnim organizacijama i asocijacijama proizvođača, a one koje ne mogu radni ljudi i građani donositi neposredno, donose se u *delegatski* organiziranim predstavničkim organima. U predstavničkim organima postoji opasnost da se samoupravna volja radnih ljudi »izgubi«. Zbog toga sistem mora predvidjeti mehanizme *kontrole* i *provjere odlučivanja*.

U postojećem društveno-političkom sistemu, osim problema koordinacije između pojedinih točaka odlučivanja i efektuiranja društvene racionalnosti u upravljačkim odlukama, problemi kontrole i provjere odlučivanja su ključni. Kontrola je sistemski predviđena ali se ne ostvaruje. Izravna kontrola organa odlučivanja može se ostvarivati delegatskim mehanizmima. Neizravna kontrola je ostvariva mehanizmima javnosti. Da bi

kontrola bila što efikasnija, uspostavlja se ustavna norma obavezne zastupljenosti radnika u delegatskim organima. Personalna prisutnost, međutim, nije jedina garancija radničke kontrole odlučivanja, jer je distribucija društvene moći u korist ne-radničkih kategorija. Kontrola putem javnosti je u ovom trenutku relativno nedjelotvorna jer u javnosti dominiraju također ne-radničke kategorije »voditelja javnog mišljenja«.

Najznačajniji mehanizam kontrole političkog sistema odlučivanja jesu društveno-političke organizacije, prije svega SK, ali rukovodstva društveno-političkih organizacija, poistovjećujući se s državnim organima posrednog odlučivanja, više vode računa o pojačavanju autoriteta državnih odluka nego o njihovoj kontroli i racionalnoj provjeri.

Provjera odlučivanja ostvaruje se, dakako, najbolje praksom. Provjera mora biti *sankcionirana*, što će reći da se mora spriječiti donošenje odluka koje su protiv društvenih interesa. Riječ je o *odgovornosti* donosilaca odluka. Odgovornost je puka deklaracija ako ne funkcionira mehanizam *kritike, opoziva i smjenjivanja* onih koji donose pogrešne odluke. Pogrešna odluka može se i izbjeći ako se u toku njezina formuliranja i donošenja primjenjuju odgovarajuće premise i postupci. U toku formuliranja odluka značajnu ulogu imaju mehanizmi javnosti u kojima se premise odluka provjeravaju kriterijem javnog razuma i sprečava se zamjenjivanje ratia i voluntasa.

VI

Zaključno ustvrđujemo da se u ovom historijskom trenutku državnost samoupravnog socijalističkog društva iskazuje u proturječnim formama *najvišeg društvenog autoriteta samouprave proizvođača*, s jedne strane, i *otuđenog monopola političke moći*, s druge. Kao najviši društveni autoritet samouprave proizvođača, država mora na globalnoj društvenoj razini organizirati i usmjeravati proizvodne aktivnosti pluralnih društvenih subjekata. U tom smislu država djeluje kao politički formulirani društveni ratio (ratio kojega posreduje voluntas). Međutim, politički ratio države je u trajnoj suprotnosti s društvenim ratiom proizvodnje, pogotovo u društvenoj situaciji u kojoj država administrativnim sredstvima intervenira u privredne procese i narušava njihove prirodne tokove. Takva je regulativa države ujedno i nepravedna: jednima uspostavlja povoljne uvjete, drugima nepovoljne. U takvoj situaciji proizvođači dobivaju dojam da njihov ekonomski položaj ovisi o državnoj regulativi i svoj ekonomski položaj radije nastoje poboljšati nekvalitetnim radom i privređivanjem nego državnim intervencijama. Takvo raspoloženje proizvođača koincidira uvjerenju birokracije da je ona glavni garant efikasnosti i pravednosti socijalističkog sistema materijalne reprodukcije.

Proistječe da proizvođači imaju samoupravna prava, a državni aparat moć nad njihovim sredstvima. Historijsku proturječnost između zakona

vrijednosti i autonomije ekonomskih subjekata, s jedne strane, i državne kontrole svih ekonomskih tokova, s druge, valja razriješiti dectatizacijom ekonomije i pojačanjem samoupravnih prava proizvođača odgovarajućim sredstvima. To, naravno, ne znači destrukciju države; država je samoupravnom društvu na sadašnjoj razini društveno-historijskog razvoja nužna, ali to mora biti država koja djeluje kao sredstvo samoupravne volje radnih ljudi, a ne samovolje birokracije i tehnokracije. Zbog toga *deetatizacija ekonomije mora biti popraćena racionalizacijom politike*. Da bi političke odluke bile racionalne i djelotvorne, iz njih valja odstraniti tradicionalni voluntarizam i u odluke ugrađivati najviša društvena znanja i javnu svijest. Odlukama koje promašuju društveno očekivane efekte mora uslijediti odricanje mandata onim organima i pojedincima koji su ih donijeli. (To je istinski princip odgovornosti.) U društvenom sistemu pluralnih interesa politika postaje također *pluralno područje* u kojemu se mogu oblikovati različiti programi s alternativnim mogućnostima sljedećeg koraka u društvenom razvoju. Programi i njihovi nosioci koje društvena praksa ne verificira moraju izgubiti društveni mandat. To, dakako, nipošto ne znači uvođenje višepartijskog sistema. To jedino znači mogućnost da se unutar jedinstvene samoupravne perspektive propituju različita sredstva i metode za njihovo ostvarivanje. Takav sistem »samoupravnog političkog pluralizma« pretpostavlja da i SK ne veže svoj autoritet uz svaku odluku državnih organa nego, naprotiv, da operativne državne odluke kritički provjerava, zajedno s radnim ljudima, kao voditelj njihove konkretno osviještene samoupravne volje. Tek tada će država samoupravnog društva doista djelovati kao (još uvijek nužno) sredstvo osviještene volje radnih ljudi, a ne kao otuđeni monopol političke moći.